

Tumult i sjælen Schönberg, Strindberg og Munch i Wien

Af Ivan Z. Sørensen

Uro og ustadighed, angst og ensomhed, indre splittelse og følelsen af 'ingen faste holdpunkter', det er sindstilstande, der vel til alle tider har ramt mennesker. Modernisme er, når sådanne sindstilstande opleves som permanente, samtidig med at de – med megen formbevidsthed – sættes i kunstnerisk spil. Avantgarden for en sådan modernisme finder man omkring århundredskiftet 1900 bl.a. i Norden og i Wien.

På *Arnold Schönberg Centret* i Wien er der for øjeblikket (25.9.2008 til 18.1.2009) en udstilling, der søger at afdække slægtskabet mellem disse to kulturelle knudepunkter. "Strindberg, Schönberg, Munch," hedder udstillingen. Temaet er "de moderne" i Norden og i Wien, og titlen viser netop hen til to af de steder i Europa, hvor de nye tider – industrialisering, urbanisering, sekularisering osv. – sætter uudslettelige spor i sjæl og kunst. August Strindberg (1849-1912), Edward Munch (1863-1944) og Arnold Schönberg (1874-1951). Deres sinds og kunsts veje krydsedes i 1900-tallets første år.

Men J. P. Jacobsen (1847-85) er også med i billedet. Hans *Gurresange* handler om den tragiske kærlighedshistorie mellem Kong Valdemar og Tove. Dem arbejdede Schönberg med at sætte musik til fra 1900-01 og igen i 1910-11. Hvad havde "naturalisten" Jacobsen at gøre på den galej, kunne man spørge. Jo, Jacobsen var, som Poul Borum har bemærket, naturalist i teori og symbolist i praksis, "vor første modernist"! Det havde Schönberg åbenbart øre for. "Det moderne" ligger bl.a. i Kong Valdemars oprørske anklage mod Gud ved Toves død ("Herre, ved du, hvad du gjorde") – som er et musikalsk højdepunkt i Schönbergs komposition.

Ikke desto mindre er *Gurrelieder* et skæringspunkt i Schönbergs produktion: "Dette værk," hævder han senere, "viser mig fra sider, som jeg senere ikke mere viser mig fra, eller fra et andet grundlag." Uropførelsen af *Gurrelieder* fandt sted i Wien den 13. februar 1913 – prægtigt: med et orkester på 150 musikere og 600 sangere. Og Schönberg opnåede en hidtil uhørt succes: 15 minutters stående applaus – hvad han ikke var udelt begejstret for! Han var på det tidspunkt for længst slået ind på nye veje med sin *atonale* musik. Den blev præsenteret – kun lidt mere end en måned senere – ved en koncert i marts 1913 med værker af Schönberg selv, hans elever Alban Berg og Anton Webern og hans ven og svoger Alexander von Zemlinsky. Her blev der hujet og piftet, der var slåskamp og politi, skandalen var til at tage og føle på.

Schönberg er mest kendt som komponist – ja som den mest indflydelsesrige modernistiske komponist, nemlig med "kompositionsmetoden med 12 lige efter hinanden følgende toner," som han selv benævnte 12-tone-musikken, og som han udarbejdede i 1920'erne. Men han var også maler og teoretiker samt opfinder af alverdens praktiske småting (bl.a. en node-skrivemaskine), der kunne lette hans arbejde med nye kunstneriske udtryksformer. I *Arnold Schönberg Centret* er der en rekonstruktion af hans lille bitte arbejdsrum i Los Angeles (han og hans familie udvandrede til USA i 1933), praktisk opdelt i

et spillested med piano, et skrivested og et malerværksted.

Den aktuelle udstilling vil bl.a. demonstrere det nære slægtskab mellem maleri, billedkunst og musik i den nye modernistiske kunst; et uundgåeligt slægtskab måske, fordi den er en reaktion på "det modernes" sansebombardement, og det differentierer ikke i sit indbrud i sindet. Udstillingens kurator, Christian Mayer, refererer Friedrich Nietzsche, der engang sagde, at grænsen mellem kunst går der, hvor man ikke kan male et skrig. Netop dette skrig maler så Munch! Strindberg bemærker: "Nogen har sagt, at man burde sætte musik til Munchs lærreder for at kunne tolke dem rigtigt."

På *Centret* er der kendte Munch-billeder, bl.a. en litografi-variant af "Skriget", her er hans "Angst" (1896) – og her er Schönbergs matchende "Blik" fra 1910. Og der er et rødt blik og et blå blik og mange andre blikke. Mange år efter, i 1938, taler Schönberg om sin hektiske malerperiode dengang: "Jeg malede *blikke* ... Jeg så aldrig *ansigter*, men fordi jeg så ind i folks øjne, så jeg kun *blikke*. Det er grunden til at jeg kan gengive en persons blik. En maler, derimod, griber med et blik hele personen – jeg kun hans sjæl."

Og så kigger de ellers dybt i menneskesjælen, modernisterne: her er Munchs "Jalousi" (1896) og "Fortvivelse" (1909) og Schönbergs "Had" (1910), her er døds- og begravelsescener, monstre og vampyrer og grumt stirrende (selv)portrætter af de tre "sindsforstyrrede" kunstnere. Strindbergs "Klippen III" er, når det vendes 180° også et selvportræt. Men i øvrigt malede han kun sø- og landskabsmalerier. Sindsoprivende! Eller forjættende og visionære. Undertiden med en forgrund, der er ituflået og flosset, så det åbner ind til et mystisk lyshav. Som i hans "Wonderland" fra 1894.

Schönberg fulgte trop, også med farvepaletten.

Det er en lille, eksklusiv udstilling, men den er netop – også pga. den ledsagende Schönberg-musik – sindsoprivende. Kunst skal ikke være "smuk", forkyndte Schönberg.

Udtrykket "kulturelt knudepunkt" betegner et sted eller en tid, hvor kulturelle strømninger støder sammen, integreres, frastødes; hvor gamle livsanskuelser og normer og knæsatte kunstneriske udtryksformer bearbejdes, modsiges, forkastes; hvor der eksperimenteres; hvor nye ideer og udtryksformer fødes og debatteres og eksploderer.

Man kan sige, at Wien igennem flere kejserrigers epoker har været et kontinuert kulturelt knudepunkt, især på musikkens område. Her dyrkes alle tiders største komponister, og man kan besøge deres museums-huse: Haydns, Mozarts (storslået), Beethovens, Schuberts (pauvert), Strauss', Brahms.

I kontrast til den klassiske wienermusik, så kaldes kredsen af komponister med og omkring Schönberg for "Den Anden Wienerkole". Kulturelt ligger de i forlængelse af – og går et skridt videre end – *fin-de-siecle*-folk som Freud, Schindler, Klimt, Kokoschka og Mahler i krænkelsen af det gode wienerborgerskabs biedermeier-smag. Slut med indføling og indlevelse.

I modsætning til alle de fejrede berømteder, så var Schönbergs navn indtil for få år siden end ikke nævnt i en ordinær Wiener-turistguide. Men i 1998 anlagdes det imponerende forskningscenter for Arnold Schönberg, og den aktuelle udstilling fejrer 10-året for indvielsen. Samtidig peger den på tiden ca. 100 år tilbage, hvor de tre store navne på ensartet vis brødes med tiden – med deraf følgende tumult i sjælen.

På den ene side eksperimenterer Strindberg – efter den såkaldte Inferno-krise (1895-96) – med nye fremstillingsformer, der bryder med gængse "centralperspektiviske" kompositionsprincipper, men også med tilværelsestolkninger der bryder med forestillingen om personligheden som en helstøbt, fast, stabil kerne. Den opleves tværtimod som mangetydig og foranderlig. Tilsvarende arbejder Schönberg med kompositioner uden et fast tonalt

center: atonalitet.

Der er tale om et mentalitetsskred, hvor der i den kunstneriske eksperimenteren indgår en sjælelig dybdeboring. Den viser sig bl.a. i en optagethed af religiøse, sekteriske bevægelser, gerne med universelle forestillingskomplekser på programmet.

Et af dokumenterne på udstillinger er et brev fra 1912 fra Schönberg, som handler om tilblivelsen af hans ufærdige *Die Jakobsleiter* ("Jakobsstigen", 1917/1922): "I lang tid har jeg ønsket at skrive et oratorio om dette emne: en moderne mand, som har været igennem materialisme, socialisme og anarkisme, og som, på trods af at han har været ateist – stadig med en rest i sig af gammel tro (i form af overtro) –, brydes med Gud (se også Strindbergs "Jakob brydes"), og for hvem det endelig lykkes at finde Gud og blive religiøs."

Schönberg var selv overtroisk – led bl.a. af *triskaidekafobi* (frygt for tallet 13); og et afklaret forhold til en "autoriseret" Gud fik han aldrig: han var jøde, konverterede til protestantismen, og så igen til jødedommen.

Brevet om *Die Jakobsleiter* er stilet til Alban Berg, der – som alle "dannede" i Wien dengang – var vild med Strindberg. Dennes sidste værker fremstår og blev læst som selvbiografiske, de emmer af en søgende, ukonfessionel religiøsitet: okkultisme, spiritualisme, mysticisme, Swedenborg og teosofi.

I dag står man måske noget rådvild over for de tidlige modernisters religiøse "udskejelser". Men som Per Stounberg gør opmærksom på i sin disputats *Uro og Urenhed. Studier i Strindbergs selvbiografiske prosa* (2005), så er uroen – også den religiøse – nok så meget at opfatte som en *strategi* for det kunstneriske arbejde. Strindberg identificerer sig med Jakob, der brydes med Herren (1. Mos. 32,24-32) – og på samme vis brydes modernisterne med sjæl og form. På *Arnold Schönberg Centret* dumper man lige ned i deres eksperimentarium.

Om udstillingen generelt: http://www.schoenberg.at/4_exhibits/exhibition_current.htm

Billederne: http://www.schoenberg.at/2_center/fotoservice/service_ssm.htm#

Gurresange kan ses og høres på: http://www.youtube.com/watch?v=cP_L9HX5OcU&feature=related

Arnold Schönberg: *Blick*, 1910